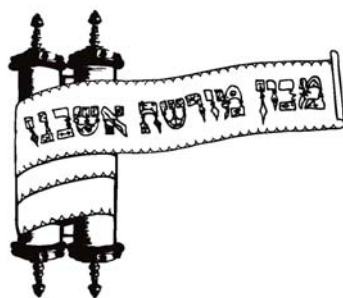

ירושתנו | ספר שמיני ה'תשע"ה

ירושתנו

ה'תשע"ה

ספר שנה
לתורתם של חכמי אשכנז
אורחותיהם ומנהגיהם, מסורות
וזכרונות, מחקרים וסקירות

כולל לוח מנהגי בית הכנסת לשנת תשע"ה

ספר שמיני

מכון מורשת אשכנז
בני ברק תשע"ה

ירושתנו

יוצא לאור ע"י מכון מורשת אשכנז
ת.ד. 87 בני ברק

עורך:

הרב שלמה יהודה ליב הופמן, מודיעין עילית

חברי מערכת:

הרב בנימין שלמה המבורגר, בני ברק
פרופ. מאיר הילדסהיימר, בני ברק
הרב יהודה אהרן הלוי הורוויץ, ירושלים
הרב משה המבורגר, ירושלים

דוא"ל מערכת ירושתנו: yerushaseinu@gmail.com

כרך זה של 'ירושתנו' מוקדש

לכבודם של

ר' גבריאל ומרת חנה אליאס לאי"ט

DEDICATED IN HONOR OF
MR. AND MRS. GABRIEL AND ALMA ELIAS

ולעילוי נשמת

ר' דוד ב"ר שלמה בכרך ז"ל

CARL BACHRACH

נפטר בי"ז באדר תש"ע

ורעייתו מרת מרים בת ר' יהודה המבורגר ע"ה

META BACHRACH

נפטרה בו' בשבט תשס"ט

הורי ר' דוד בכרך

ר' שלמה ב"ר נח בכרך הי"ד

SALOMON BACHRACH

נהרג על קידוש השם בטרבלינקה בשנת תש"ג

ורעייתו מרת רבקה בת ר' מרדכי היילברון ע"ה

RICKCHEN BACHRACH

נפטרה בכ"ט במרחשון תרפ"ג

הורי מרת מרים בכרך

ר' יהודה ב"ר דן המבורגר הי"ד

JULIUS HAMBURGER

נהרג על קידוש השם באושוויץ בשנת תש"ב

ורעייתו מרת אסתר בת ר' יהודה הלוי שטיינהאוזר הי"ד

ELSA HAMBURGER

נהרגה על קידוש השם באושוויץ בשנת תש"ב

לעילוי נשמת

מרת רחל בת ג'רמן ע"ה

שהצטיינה במסירותה למען חיי תורה

נפטרה בד' בשבט תשע"ד

תוכן עניינים

רבותינו שבאשכנז

נוסח התורה של רבי יהודה החסיד / הרב מרדכי דב וינטרויב ..... יג
נוסח התורה הזוהר (כמעט לחלוטין) בכל קהילות ישראל בזמנינו עבר כמה גילגולים עד שהיה לנחלת הכל. נוסח התורה שהיה אצל ראש חסידי אשכנז רבי יהודה החסיד, מתועד במאמר זה.

דרשה לשבת תשובה / רבי אברהם ברודא זצ"ל ..... לז
דרשתו של הגדול בדורו רבי אברהם ברודא, "שדרש... כשבא על כסא ממשלתו ונתמנה לק"ק פראג בשבת תשובה". דרשה זו הועתקה ונערכה ע"י המומחה בתורתו ותולדותיו של אותו גאון, הרב יוסף פראגר שליט"א.

בהמה שנמצאה טריפה מעיקרא, דין הכלים שבישלו בהם חלבה / רבי גדליה מייץ-רוטנבורג זצ"ל ..... מג
תשובה זו נמצאה בכתב יד שהיה מונח בתוך עותק של ספר הטור שהיה שייך לרבי אשר מארקס זצ"ל אב"ד דארמזטאדט, עוסקת בענין כלים שנתבשל בהם חלב מעז ספק טרפה. תחילה צידד להתיר מטעם ספק ספיקא אך דחה טעם זה ולבסוף התיר משני טעמים אחרים.

אמת ליעקב - ספר ויקרא / רבי יעקב כ"ץ פופרש זצ"ל ..... מח
המשך פרסום דרושי פרשיות התורה שנשא רבי יעקב כ"ץ פופרש זצ"ל, רבה של פרנקפורט דמיין מחבר שו"ת 'שב יעקב', וזאת הפעם לספר ויקרא (בספרים הקודמים פורסמו הדרושים לספר בראשית ושמות). דרושים מפולפלים בסגנונם המיוחד של ראשי הישיבות באשכנז כגון ר' אברהם ברודא ור' יהונתן אייבשיץ, שלא נמר טעמים ולא נס ליחס.

שו"ת בסוגיא דספק אכל חלב (כריתות יט, ב) / רבי עזריאל הילדסהיימר זצ"ל ..... סז
שאלה בסוגיא זו ששיגר רבי "ארי" ליבלא"א מו"ה רפאל הכ"מ ז"ל [בינשטוק] למורו ורבו רבי עזריאל הילדסהיימר. ותשובת רבי עזריאל על גליון השאלה. מבין שיטי השאלה, אנו למדים גם על כמה אישים מהסביבה והתקופה.

איגרות רבי נחמן נתן קורונל לרבי עזריאל הילדסהיימר / רבי נחמן נתן קורונל ..... ע
אותו חכם מקורי, יליד הולנד ומיושבי ירושלים, חשף מטמוניות של כתב ידות גדולי הדורות, והוציאם לאור עולם. באיגרות אלו הוא מבטא את שאיפתו להוציא לאור עולם את הספר 'אלפסי זוטא'. האיגרות שזורות בחידושי תורה ומאורעות שונים בחייו.

שיעורים במסכת גיטין / רבי אברהם אליהו קפלן זצ"ל ..... פח
שיעורים במסכת גיטין שנאמרו בבית המדרש לרבנים בברלין, מפי רבי אברהם אליהו קפלן זצ"ל, וראשי פרקים נרשמו על ידי תלמידו רבי יונה מרצבך זצ"ל. הרשימות פוענחו והורחבו, והועמדו לתועלת צמאי תורתו של אותו גאון עילויי שנסתלק בטרם עת.

הלכה ותוספות

איסור הפסד פירות שביעית / רבי יהושע ישעיה נויבירט זצ"ל ..... צה
איסור הפסד פירות שביעית מעלה שאלות רבות בהנהגה עם פירות שביעית. השאלה הראשונה היא לגבי קליפות הפירות, ואם מותר לקלף פרי שניתן לאכלו עם קליפתו. שאלה נוספת, אם כי פחות נפוצה, היא לגבי דלדול פירות מן האילן כדי לשבחו - שאלה הנוגעת גם לגבי עבודת קרקע בשביעית.

דעת המהרי"ל בברכת הדלקת נר חנוכה עובר לעשייתו / הרב אליעזר יהודה קרליבך ..... ק
דעת המהרי"ל שהובאה להלכה ברמ"א, היא שיש להדליק נרות חנוכה רק לאחר אמירת שתי הברכות. וכן התקבל בכל תפוצות ישראל. במאמר זה מתבררת גם דעתו של הרמב"ם, אשר נמצאה לא בהלכות חנוכה וגם לא בהלכות ברכת המצות, כי אם "נסתרת" אגב כלל בהלכות ברכות כלליות.

מצות שמחה בליל יו"ט, וחיוב אכילת בשר בו / הרב חנני' יו"ט ליפא ליוש ..... קב
מנהג ישראל בקהילות אשכנז, לאכול בליל שבועות מאכלי חלב. מנהג זה מביא לידי דיון אם הוא דוחה את ההלכה לשמח ביום טוב במאכלי בשר דוקא. המאמר מבאר היטב, מחד - אם יש דין וחובת שמחה בליל יום טוב, ומאידך - את עצם החובה לשמח באכילת בשר.

תורת אמוך

על ניקוד תיבת 'גלויותינו' / הרב יהודה כהן ..... קיא
חמש פעמים בכל יום אנו אומרים את תיבת "גלויותינו" - שלוש פעמים בשלוש תפילות העמידה, ופעמיים ב"מודים דרבנן". השאלה איך מנקדים תיבה זו, לאחר שיש בידינו כיום שתי מסורות שונות - מסורת אשכנזית וספרדית המנקדת "גְּלוּתֵינוּ", לעומת מסורת תימנית - "גְּלוּתֵינוּ". המאמר מברר את המסורת המקורית לעומת מסורות שהשתנו במשך השנים.

מצוה בחזרת / הרב ירחמיאל ישראל יצחק הלפרין ..... קטז
בחמשה מינים יוצאים ידי חובת מצות "מרור", והמשובח שבהם נאמר כי הוא "חזרת" - הוא מין ה"חסה" המקובל כיום. ברם, יש המציגים פקפוק כביכול באותו מין ומעדיפים את שורש הירק המכונה "חריין". המאמר חושף את שרשי המנהגים, ומעלה בבירור כי מסורת החסה שרירה וברורה, והיא היא המין הראוי והמובחר לצאת בו ידי חובת המצוה - לכל הדעות מכל הדורות.

ב"ווירמייזא" הפטירו מקלף כדברי ה"חות יאיר" / הרב משה הילמאן ..... קע
בוירמייזא נמצא מנהג ייחודי שאין לו חבר ורע: קריאת ההפטרה מתוף קלף רק בשבת ובימים טובים ולא בימי בה"ב ותעניות ציבור. דבר האומר דרשני. המאמר מנסה למצוא את הנוסחה והטעם למנהג זה. תוך בירור שורש המנהג לקרוא את ההפטרה מספר הכתוב על קלף.

מנהג פפד"מ בחילוקי עליות בשני ובחמישי בפרשת תצוה ובפרשת וילך / הרב אברהם שלמה סולומון ..... קעג
מנהג פפד"מ לסיים עליית הכהן בימי שני וחמישי במקום בו לכאורה לפי ההלכה אין להפסיק. לצד דיון הלכתי מקיף, מתבאר המקור והאסמכתא למנהג זה.

עלי הגיון

בקר ויודע ה' את אשר לו ואת הקדוש והקריב אליו ואת אשר יבחר בו יקריב אליו' / רבי עזריאל (ב"ר מאיר) הילדסהיימר זצ"ל ..... קפא
משאו המרגש שנשא במעמד מתן היתר הוראה בבית המדרש לרבנים בברלין – ד' בתמוז תרפ"ט. לצד שילוב זכרונם של רבני בית המדרש לדורותיהם, ובראשם זקנו המייסד - רבי עזריאל הילדסהיימר, מתווה בעל המאמר את הדרך למנהיגות בישראל תוך שמירה על שלמות התורה מפני הסכנות המאיימות עליה מבית ומחוץ.

חשבון נפש / רבי מרדכי בורר זצ"ל ..... קפה
"הרהורים לימים נוראים תרצ"ו" אלו, הופיעו בשעתו בכתב העת "Israelit", באלול תרצ"ה - ספטמבר 1935 - ומהווים אספקלריה לימים והאישים של אותה תקופה - שהיתה "ימים נוראים", ליהדות גרמניה על סף כלינה. התביעה לתשובה ולשוב אל ה' נשמעת ברמה, מתוך תקווה לימים טובים יותר.

חשיבות המחשבה / רבי ישראל בונדהיים זצ"ל ..... קפט
איגרת ששיגר רבי ישראל בונדהיים לשאר משפחתו, על "חשיבות המחשבה", היוצקת תוכן ומשמעות לכל מעשה ומעשה, מגלמת את אורחות חייו שלו עצמו.

בינת דורות

גרמניה - ארצו של עמלק / הרב בנימין שלמה המבורגר ..... קצה
מאז השואה פרחו שמועות שונות בשם של גדולי תורה שהגרמנים הם צאצאי עמלק. הוכחות לכך הובאו מפרשנות מפוקפקת של דברי חז"ל שגרמניה היא "גרממא של אדום". אולם כירור השמועות ומקורן, מעלה כי בפועל בדורות הקודמים לא נעשה אי פעם נסיון לקשור את בני העם הגרמני עם עמלק, ולכן תמיד קיבלו מהם גרים דבר שלכאורה אסור אילו היו מזרע עמלק. המאמר מסיים ברשימת עמים רבים שרבותינו ציינו אותם כ"עמלק", ככל הנראה מחמת התנהגותם כלפי העם היהודי.

'אויגסבורגר' או 'אויסברענגר' / הרב יוסף שלמה מאיר ..... רמא
בשלהי תקופת רבותינו הראשונים באשכנז, התקבלו כינויים למהלכים של קושיות למדניות על שם ישיבות מוצאם, הידועים הם: 'נירנברגר' ו'רגנסבורגר', על שם ישיבות נירנברג ורגנסבורג. מאמר זה סוקר את מקורו ומשמעותו של הכינוי 'אויסברענגר' ושל הכינוי 'פירברענגר', בתוספת כמה דוגמאות מספרי רבותינו האחרונים לקושיות ממין זה בסוגיות הש"ס. בהמשך המאמר מובאים כמה אופנים של תירוצים עקרוניים לקושיות אלו, ובסיומו סקירה קצרה על מקור הביטוי 'בלא זעהער' שהיה מוכר בין הלומדים באשכנז, ונזכר בדבריהם של ה'חות יאיר' ורש"י הירש.

זהותם של 'גדול אחד' ו'חסיד אחד' המובאים ב'עיון יעקב' / הרב יצחק ישעי' ווייס ..... רנה
רבי יעקב ריישר בספרו 'עיון יעקב', מספר על "חסיד אחד" שמת בערב יום הכיפורים, ודרש עליו "גדול אחד" - להסיר את התלונה שמת בערב יום הכיפורים שעל כך נאמר כי "סימן רע לו". במחקר ועיון, שלב אחר שלב, מתבררת דמותם של אותם "גדול וחסיד" - זכותם תגן עלינו.

חשבון חמש מאות שנה / הרב גרשון חנוך ולדנברג ..... רנח
"ראיה חשבונית לשיעור הילוך מיל" - דעות שונות נאמרו לגבי זמן הילוך "מיל" - ממנו נגזרות הלכות
רבות למעשה. מאמר זה, מברר את הדעות השונות - בהן דעות גדולי אשכנז, כמו רש"י ובעל תרומת
הדשן - תוך סקירה ברורה ופשוטה של תבנית הרקיע ותבנית הארץ.

נגיע למטרת האמת ליסד חברת שומרי שבת' / מאיר הילדסהיימר ..... רסה
במאמר זה, סוקר חבר מערכת ירושתנו, נסיון להקמת חברת 'שומרי שבת' אוסטר-הונגרית. בנסיון זה
היה מעורה רבי עזריאל הילדסהיימר, בעת ששימש כרבה של קהילת אייזנשטאט. מטרת החברה היתה
לסייע בידי החפצים לשמור שבת למצוא מקום עבודה ומקור פרנסה ללא שיידרש לחלל את השבת.
הנסיון - בסופו של דבר - לא צלח.

ימי נעורי / ברנהרד בנימין ז"ל ..... רעה
זכרונות נעורים יחודיים לבן קהילת פרנקפורט דמיין, המכילים תיאורים חיים ומקוריים, מתוך ראיה
מפוכחת, חודרת משמעות ומלאת רגש פנימי, של חיי הקהילה הפוריים והתוססים כשבמרכזה
ה'פרידברגר אנלאגה' - בית הכנסת הגדול של הקהילה החרדית בפפד"מ.

והמה בכתובים

עמודים: רצט - שז

סדרי ישיבה בבית הכנסת במצרים / הרב גרשון חנוך ולדנברג | היהודי שגרם לשבירת
חלון הכנסיה בפראנקפורט / הרב בנימין שלמה המבורגר | לוח מצבה חדש לציון הרב
מנירנברג זצ"ל / הרב דוד גולדשמיט | דעת רבותינו גדולי אשכנז - אודות הפאה הנוכרית
/ הרב שמחה גרשון בורר | על הביטוי "ליל הבדולח" / הרב שלמה קטנקה | על מכתבו
של החתם סופר שהתפרסם בירושתנו ספר שביעי / מערכת ירושתנו

מנהגי בית הכנסת לבני אשכנז בא"י ובחו"ל / לוח לשבתות ומועדי השנה לשנת תשע"ה ..... שט

על ניקוד תיבת 'גליותינו'

חמש פעמים ביום אומר כל יהודי את תיבת 'גליותינו', שלוש פעמים בשלוש תפילות העמידה בברכת 'קבוץ גלויות', ושתי פעמים ב'מודים דרבנן'. בסידורי האשכנזים והספרדים הנפוצים בימינו תיבה זו מנוקדת: "גְּלִיּוֹתֵינוּ" דהיינו שהלמ"ד בקובץ¹. לעומת זאת, בסידורי התימנים התיבה 'גליותינו' מנוקדת כך: "גְּלִיּוֹתֵינוּ" (דהיינו שהלמ"ד בחירי"ק² ולא בקובץ או בשורוק). אולם באמת אין כאן חילוף בין המסורות, הניקוד "גְּלִיּוֹתֵינוּ" אינו אלא 'תיקון' מדקדקים אחרונים, והניקוד הישן של תיבה זו הוא "גְּלִיּוֹתֵינוּ", וכמנוקד בכל הסידורים מכל העולם כולו עד לפני כארבע מאות שנה, הכוללים עשר מסורות שונות³ - שנפרדו זו מזו לפני יותר מאלף שנה, בתפילת העמידה וב'מודים דרבנן'.

- 1 ליתר דיוק שורוק חסר. ולפיכך היו"ד שאחריו רפה, וכן כתב בסדור רש"ס המובא להלן. על קובץ המשמש כתנועה גדולה ראה: י' לויפר, 'מבטא התנועות', ירושתנו, ספר שני (תשס"ח), עמ' קסא-קסב.
- 2 חיריק זה לכאורה הוא חיריק חסר (שהרי היו"ד שאחריו עיצור בפני עצמו), ולפיכך היו"ד שאחריו דגוש בדגש חזק, [שהרי אחרי תנועה קטנה צריך לבוא שוא נח או דגש חזק (הכולל בתוכו שוא נח, שהרי הדגש חזק מכפיל את העיצור ונמצא שיש כאן כאילו יו"ד כפולה הראשונה בשוא נח והשנייה בחולם)], אך באמת החיריק כאן הוא חיריק מלא החסר יו"ד, אלא שאף על פי כן היו"ד שאחריו דגוש בדגש חזק וכמו בתיבת 'הלוים', וטעמו של דבר שמעתי מהמדקדק הרב יעקב לויפר שליט"א שלולי הדגש קרוב היו"ד להיבלע ולהיפך לאל"ף.
- 3 נקדים שיש כמה חילוקים בין ניקוד התפילה לנוסח תפילה: האחד שבעוד שבנוסח התפילה יש בידינו 10 מסורות עדות שונות, ועוד שלשה סידורים שנערכו ע"י חכמים שונים [נמנו במאמרי הקודם] הצעת מיפוי ראשוני של נוסחי התפילה השונים, ירושתנו, ספר שביעי (תשע"ד), עמ' רנג-רנז]. לגבי ניקוד התפילה יש לנו עשרה מסורות: שמונה העדות הנ"ל, והשנים הנוספות הם: א. סידורי תימן (שנוסח תפילתם הוא נוסח הרמב"ם, אך ברמב"ם אין ניקוד [גם ב'ספר החתום'], וע"כ שהתימנים העבירו לנוסח הרמב"ם את הניקוד שהיה להם בנוסח התפילה העתיק שלהם). ב. כת"י אוקספורד 1096 ס' 17702 של סידור רס"ג, שנכתב ונוקד בפרס במאה הי"ב-י"ג, בידי נקדן מומחה שהקפיד היטב להבדיל בין קמ"ץ לפת"ח ובין ציר"י לסגול (ראה: סידור רס"ג, מבוא עמ' 42 הע' 1) [ואף שנקדן זה היה מבני פרס וא"כ כלול הוא במסורת פרס ואינו משקף מסורת נפרדת מ"מ קדום וחשוב כמסורת עצמאית]. ומאידך אין לנו כלל סידורים של חכמים מנוקדים כי סידורי רס"ג (רוב קטעי הגניזה. הסידור השלם הנ"ל מנוקד אך כבר הסכימו החוקרים שרס"ג לא ניקד סידורו) רש"ב ו'הרמב"ם אינם מנוקדים. ועוד הבדל ישנו בין ניקוד התפילה לנוסח התפילה, שבעוד שלגבי הנוסח התפילה של בני אר"צ יש לנו שלושה עדי נוסח (דפוס ונציא רפ"ז, כת"י שלם מהמאה הי"ד אוקספורד נויבאואר 1146 ס' 16710 כת"י סינסינטי 407 ס' 18689), בניקוד התפילה יש לנו רק עד נוסח אחד חלקי, מכיון שכת"י אוקספורד אינו מנוקד, ודפוס ונציא קרוב לוודאי שנוקד בידי המדפיס הספרדי בונציא (שהדפיס גם את הסידור הספרדי ונציא רפ"ד) ואינו משקף את מסורת אר"צ, ולא נותר לנו אלא כת"י סינסינטי שלצערנו אינו אלא שריד קטן מסידור

וכך מוכח גם מהכתיב בכל הסידורים מכל העולם כולו⁴ - גם אלו שאינם מנוקדים - הכותבים כולם 'גליותנו' בלא וא' למרות שכמעט כל הסופרים הקדמונים רגילים היו לכתוב בכתיב מלא. גדולה מזו, בקטע גניזה אחד של נוסח א"י הקדמון⁵ נמצא הכתיב 'גליותינו', וסופר זה הכותב אל"ף אחרי קמץ אילו ביטא הלמ"ד בקובו"ץ ודאי היה כותב אחריה ו', וע"כ שהלמ"ד מנוקדת בחיריק.

במאגרי המילון ההיסטורי (הכוללים אלפי כתבי יד של מאות חיבורים עבריים) חיפשתי את המילה 'גליותנו' ולא נמצאו תוצאות, וכשחיפשתי 'גליותינו' מצאתי עשרות תוצאות, גם בבדיקת המילה 'גליות' נמצאה תוצאה אחת בלבד [כל השאר הם מלשון 'גליות ולא נסתרות'] ואילו בבדיקת 'גליות' נמצאו מאות תוצאות.

וכבר העיר יחזקאל קוטשר, 'מחקרים בדקדוק לשון חז"ל', קובץ מאמרים בלשון חז"ל, ח"א, עמ' קח-קי, שבמשניות כת"י קאופמן וכן בניקוד הבבלי תמיד בחיריק, וביארו בכך שהלשון העברית אינה מחבבת תחפויות שתי תנועות דומות (חולם ושוורוק) ולכך 'חוי' ו'תוך' הופכים ל'חיצון' ו'תיכון'. [תודתי נתונה לידידי ר' יעקב לויפר שליט"א שהפנני למאמר זה]. המדקדים טענו שלפי דקדוק לשון מקרא צריך לומר הלמ"ד בקובו"ץ. והא לך דבריהם:

גדול. וכן בנוסחי צפון אפריקה יש בידינו מעט מאוד כת"י ומחציתם אינם מנוקדים. וכן נוסחי מרוקו וארם צובה ב' [ראה עליהם במאמרי 'תפלת שמונה עשרה לפי נוסח פרס ובוכרה', קובץ 'חצי גיבורים: פליטת סופרים', ז' (אלול תשע"ד) עמ' רעד-רעה] נשתמרו רק בכתב יד אחד שאיננו מנוקד. גם קטעי הגניזה שאנו נעזרים בהם הרבה לבירור נוסח התפילה, אינם מסייעים לנו הרבה בניקוד, כיון שרובם אינם מנוקדים, וגם אותם קטעים שבמקורם הם מנוקדים בדרך כלל מפרסמי הקטעים משמיטים את הניקוד, וכידוע שלחוקר המצוי קשה מאוד לבדוק את קטעי הגניזה אחד אחד לבדו.

ובעניינינו כ"ה בנוסחי: אשכנז (כל הכת"י וכל הדפוסים הישנים עד המאות ט"ז-י"ז כגון טורין רפ"ו, מחזור כמנהג אשכנז, אוגסבורג רצו במוסף לר"ה, טינגהן ש"כ, וגם בפולין מצינו ניקוד זה בסידור 'סדור מכל השנה עם פרשיות', דפוס יוסף ב"ר יקר מחוקק ויצחק ב"ר חיים מחוקק, לובלין ש"ד; אבל בסידורי פראג בשוורוק; ויש לציין שכ"ה בחיריק בדפוסים הראשונים של סידור הרב בעל התניא ראה: ג' אבערלאנדער, הסדור, תשס"ג, עמ' קה), ספרד (כל הכת"י וכל הדפוסים הישנים עד בערך המאה הי"ז כגון: נאפולי ר"ג, ליסבון ר"נ?, ונציא רפ"ד, ונציא שנ"ח, ונציא שס"א, אמסטרדם תכ"א) רומא (כל הכת"י והדפוסים הישנים), תימן (כל הכת"י וכל הדפוסים), רומניא (כל הכת"י וכל הדפוסים), פרובנס - קטלוגיה (כל הכת"י), אר"צ (כת"י סינטיני הנ"ל), פרס (כת"י ניו יורק, בהמ"ל 4522. ס' 25424. המאה הט"ז. ההדירו שלמה טל, מכון בן צבי, ירושלים תשמ"א), צפון אפריקה (כת"י קזנטזה 3085 ס' 85), [כת"י אוקספורד של סידור רס"ג הנ"ל, כאן אינו גורס כלל משפט זה, ומודים דרבנן לא מצאתי כלל בסדור רס"ג].

4 כולל כ-50 קטעי הגניזה שבידינו לברכה זו הגורסים תיבה זו [ב-40 קטעי גניזה בבליים ו-5 רס"ג ו-1 א"י גורסים 'לקבוצינו'] (9 מתוכם נוסח א"י, 28 נוסח בבל, 4 רשב"נ, 4 ספרד, 2 צפון אפריקה, 1 תימן, 1 צרפת, 1 קטלוגיה) שנרשמו ע"י אורי ארליך, [תפלת העמידה של ימות החול, ירושלים תשע"ג] והמילון ההיסטורי של האקדמיה ללשון העברית בדיוקנות, ולאפוקי מרשימות השינויי נוסחאות אצל י' לוגר, ספר תפילת העמידה לחול ע"פ הגניזה הקהירית, ירושלים תשס"א, עמ' 115, שנראה ממנה כאילו יש קטעי גניזה שיש בהם וא' אחרי הלמ"ד, ואינם אלא שיבושים שנפלו בהעתקתיו.

5 ראה: א' ארליך, 'תפילת שמונה עשרה שלימה על פי מנהג ארץ ישראל', קובץ על יד, יח (תשס"ה) עמ' 20 הע' 42.

סדור מה"ר שבתי סופר מפרעמישלא, ארה"ב תשע"ג, עמ' 146: גליותינו. כ"ה הנכון הגימ"ל בקמ"ץ והלמ"ד בשור"ק כמו שכתב הרד"ק במכלול בשער השמות משקל פעות [דפוס ליק, קצה, ב] והיו"ד איננה דגושה כי השור"ק [כאן] איננו תנועה קטנה רק הוא במקום שורו"ק בו"ו הנקרא מלאפ"ם שהוא תנועה גדולה כמבואר בפרק ג' בתנועת השורו"ק. עכ"ל. ושם בהקדמה כללית עמ' 23 כתב שהטעם שבסידורים הלמ"ד מנוקד בחירי"ק הוא משום קריאת אנשי הדור המדמים קריאת השור"ק לחירי"ק⁶. אולם השערה זו נסתרת עקב העובדה שניקוד זה מופיע אף אצל שאר העדות שאצלם לא היה שיבוש קריאה זה.

'סדור תפילה דרך שיח השדה' לר' עזריאל ור' אליהו מוילנא, ברלין תע"ג, עמ' כו, וז"ל: גליותינו הל' בשורק, כמו מן שבות שְבוּת (בראשית לא, כו), מן חנות חֲנוּת (ירמיה לז, טז), כן מן גִּלְת (עובדיה א) וגִּלְת החל וגלת ירושלם תאמר בריבוי גליותינו, וכ"ה בספרים מדויקים [כנראה כוונתו לסידורי פראג י.כ]. והג' בקמ"ץ כי אותם שזכרנו ביחיד הם ג"כ בשוא משא"כ גלת שהג' בקמ"ץ לא ישתנה וכ"כ המכלול עיי"ש בשמות נחי למ"ד הפועל. עכ"ל⁷.

ישרש יעקב, מהדורת משה ידי ודוד סטבון, מודיעין עילית, תשס"ה, עמ' נא, וז"ל: עוד אומרים עשר מִלְפִּיּוֹת הכ"ף בחירק, וכן שני ימים טובים של גִּלְיּוֹת. והוא שבוש, כי מצאנו במקרא ארבע מִלְפִּיּוֹת מגוי יעמ'דנה (דניאל ח, כב). וכתב הרד"ק בשורש מלך: וכן נהגו בקבוץ גלות גליות וכמו שמצאנו מן חנות ואל הַחֲנוּת (ירמיה לז, יו). והכלל כל שם שסופו ו"ת כמו: זְכוּת, פְּדוּת, רְשׁוּת, מְלָקוּת, עֲדוּת, קְבוּצוֹ הוא זְכִיּוּת, פְּדִיּוּת, רְשִׁיּוּת, מְלָקִיּוּת, עֲדִיּוּת. עכ"ל⁸.

6 וע"ע שם שבסידור מהרש"ל גם כתוב שהלמ"ד בשור"ק.

7 בעניין ניקוד הג', דעת רז"ה המדקדק לנקדה בשוא, והיעב"ץ בלוח ארש אות קנו השיג עליו והכריע לומר בקמ"ץ, וכן הסכים סטאנוב בספרו 'ויעתר יצחק', ברלין תקמ"ה, עמ' כג אות קעט, וכ"ה בכל הסידורים הישנים שבדקתי [ובקטע גניזה אחד של נוסח א"י נכתב בפירוש 'גליותינו' וכדלעיל]. (ואגב מה שכתב שם באות קעז לנקד לחרותינו הרי"ש בחולם, בכל הסידורים הישנים שבדקתי הריש בשורוק).

8 מהדורת משה ידי ודוד סטבון, מודיעין עילית, תשס"ה, עמ' קלב, וז"ל: הוסיף עוד שם וז"ל [דף כ"ג ע"ב]: עוד אומרים עשר מִלְפִּיּוֹת הכ"ף בחירק, וכן שני ימים טובים של גִּלְיּוֹת והוא שבוש. עכ"ל. אף כאן סירכיה נקיט ואזיל שמבלי השקפה שם מגמת פניו לדחות דברי קדמונינו מכח הפסוק וכבר אמרתי שלשון חכמים לחוד. ואילו היה משים אל לבו לקיים הנוסח המסור לנו איש מפי איש כחוב המוטל עליו, היה יודע שהנכון לומר מִלְפִּיּוֹת וגִּלְיּוֹת ולא מִלְפִּיּוֹת. ואף כאן עינו הטעתו בס' יסוד הנקוד בשער השמות סי' נב [דף סז ע"ב] ולא ראה מ"ש בסי' כו וכמ"ש לקמן. וערבב מלכות שהוא שם המקרה עם חנות שהוא שם דבר ולא נגזר ממנו פועל כמו שנגזר מן מלכות, והוליד מזה לפי דעתו לשבש דברי חכמים שאומרים [ר"ה פ"ד מ"ו] עשר מִלְפִּיּוֹת ולשון הרגיל בתפלה ושא נס לקבץ גליותינו.

עמוד והתבונן מה שנעלם מהמגיה הזה. ידוע הוא לכל מי שמתחיל במלאכת הדקדוק שתיבת מלכות הוא שם המקרה או שם הפועל ואם נרצה לומר בלשון רבים נאמר מלכויות או מלְכוּת וזה פשוט ולא יסתפק אדם בו כלל. וידוע הוא שמ"ש רז"ל לא יפחות מעשר מִלְפִּיּוֹת הרצון הוא שיאמר עשר תבות שמיחסות לפועל המלכות, וכמו עשרה זכרונות ועשרה שופרות, שהענין הוא שיאמר עשרה פסוקים בעשר תבות של זכרון או של שופר. ור"ל שהתבות יתוארו במקרה המלכות שהוא מעין המלכות. וא"כ יהיו התבות מתוארות במלכות ויהיה הנפרד מהם מִלְפִּיּוֹת, והקבוץ מִלְפִּיּוֹת כמו פרסית פרסיות ומדית מדיות. וכן דרך חכמים שאומרים תבה זו שרשית או שמושית להיותה מיוחסת אל השורש או אל השמוש, כן אמרו עשרה מלכויות שהוא הקבוץ מן

ועיין עוד בספר 'כף החיים' להגרח"פ פלאג'י סימן טו סעיף כט ובספרים שציין שם. אולם מסורת בידי כל ישראל – אשכנזים⁹ ספרדים¹⁰ ותימנים עד עצם היום הזה - בלשון חכמים (דהיינו בלימוד התלמוד ושאר ספרי חז"ל, וכן בדרשות ושיעורי קודש וכדומה) לומר: מלכיות גליות מלקיות פורעניות. וכן מנוקד בכל המופעים של תיבות אלו במשניות המנוקדות ניקוד מסורתי¹¹.

וכן הסכים עם ניקוד זה ר' בנימין אספינוזא ב'יסוד הקיום'¹² מפני שכן הוא לפי לשון חכמים, וכן ניסה להצדיקו לפי לשון המקרא, אך דומה שבזה צדקו המדקדקים.

מלכית אע"פ שלא נזכרה בדברי רז"ל מפני שלא הוצרכו אליה. ותדע שלא יתכן כלל לומר מלכיות שהוא מקובץ מן מלכות, לפי שמלכות הוא שם המקרה והמקרה הוא היולי ולא תפול עליו אמירה. אבל מלקיות תפול עליו אמירה דקאי על התבות כאמור. וכן מה שאמרו שעבוד מלקיות אם נאמר מלקיות לא יפול עליו פועל השעבוד כי השעבוד אינו נמשך ממקרה המלכות אלא מהאומה המתוארת במלכות, ולכן הנכון הוא מלקיות. וכן בקבוץ גליות אם נאמר גליותנו שהנפרד ממנו גלות לא יפול עליו פועל הקבוץ להיות דבר היולי כאמור, אלא גליותנו שהמכוון שיקבץ העדה המתוארת במקרה הגלות וזה ברור. ואל תשיבני מפסוק כשביות חרב בראשית ל"א [פסוק כ"ו] דהתם הנפרד הוא (שְׁבִיָּה) [שְׁבִיָּה] שהוא שם התואר, כמ"ש הרד"ק בספר השרשים [שורש שבי], אבל שם המקרה הוא שְׁבִי כמו גם שבי גבור יקח [ישעיה מ"ט, כ"ה] או שְׁבִיָּה או שְׁבִיָּה, ובנתיב בשבית [במדבר כ"א, כ"ט], ואין הנפרד מן שביות שבות כמו שהנפרד ממלכיות מלכות. והעני הזה טעה בדברי הרד"ק: "וכן נהגו בקבוץ [גלות] גליות" שפי' (שתבת) [שהוא תבת] גלות בלשון רבים והוסיף הנקודות מדעתו, שלא עשה אותם הרד"ק כמו שיראה הרואה בס' השרשים. הרי זכינו לקיים דברי חכמים על נכון ואין מחיר אפי' לפי המקרא, ואין לומר מלקיות ולא גליות כלל. עכ"ל.

9 וכפי שניתן לשמוע תדיר מחכמי ליטא וסביבותיה, וכמובן בהגיית החולם אצלם כצירי וכגון: 'יו"ט שני של גליות', 'מלכיות זכרונות ושופרות'.

10 ראה עדותו של הגר"מ מאזוז שליט"א בספרו 'שורשים ומסורות ביהדות תוניסיה' עמ' 14.

11 כגון משניות עם ניקוד מהרי"ץ, דפוסי ליורנו, וכתבי היד השונים; ולאפקי מהדפוסים המאוחרים שלא העתיקו הניקוד אלא ניחשוהו.

12 מהדורת משה ידיד ודוד סטבון, מודיעין עילית, תשס"ה, עמ' קלב, וז"ל: הוסיף עוד שם וז"ל [דף כ"ג ע"ב]: עוד אומרים עשר מלקיות הכ"ף בחירק, וכן שני ימים טובים של גליות והוא שבוש. עכ"ל. אף כאן סירכיה נקיט ואויל שמבלי השקפה שם מגמת פניו לדחות דברי קדמונינו מכח הפסוק וכבר אמרתי שלשון חכמים לחוד. ואילו היה משים אל לבו לקיים הנוסח המסור לנו איש מפי איש כחוב המוטל עליו, היה יודע שהנכון לומר מלקיות וגליות ולא מלקיות. ואף כאן עינו הטעתו בס' יסוד הנקוד בשער השמות ס' ג"ב [דף ס"ז ע"ב] ולא ראה מ"ש בס' כ"ו וכמ"ש לקמן. וערבב מלכות שהוא שם המקרה עם חנות שהוא שם דבר ולא נגזר ממנו פועל כמו שנגזר מן מלכות, והוליד מזה לפי דעתו לשבש דברי חכמים שאומרים [ר"ה פ"ד מ"ו] עשר מלקיות ולשון הרגיל בתפלה ושם נס לקבץ גליותינו.

עמוד והתבונן מה שנעלם מהמגיה הזה. ידוע הוא לכל מי שמתחיל במלאכת הדקדוק שתבת מלכות הוא שם המקרה או שם הפועל ואם נרצה לומר בלשון רבים נאמר מלכויות או מלקיות וזה פשוט ולא יסתפק אדם בו כלל. וידוע הוא שמ"ש רז"ל לא יפחות מעשר מלקיות הרצון הוא שיאמר עשר תבות שמיחסות לפועל המלכות, וכמו עשרה זכרונות ועשרה שופרות, שהענין הוא שיאמר עשרה פסוקים בעשר תבות של זכרון או של שופר. ור"ל שהתבות יתוארו במקרה המלכות שהוא מעין המלכות. וא"כ יהיו התבות מתוארות במלכות ויהיה הנפרד מהם מלקיות, והקבוץ מלקיות כמו פרסית פרסיות ומדית מדיות. וכן דרך חכמים שאומרים תבה זו שרשית או שמושית להיותה מיוחסת אל השורש או אל השמוש, כן אמרו עשרה מלכיות שהוא הקבוץ מן מלכית אע"פ שלא נזכרה בדברי רז"ל מפני שלא הוצרכו אליה. ותדע שלא יתכן כלל לומר מלכיות שהוא

כיום יודעים אנו בבירור שניקוד התפילה הוא לפי לשון חכמים, ולא כמו שסברו הרבה מדקדקים במשך הדורות שניקוד¹³ התפילה הוא לפי לשון מקרא, ולפיכך הוצרכו לעשרות 'תיקונים' מיותרים (כגון חי העולמים ולא חי העולמים¹⁴, תורתך טובך וכדומה ולא תורתך טובך וכדומה, טְהִיָּה צְהִיָּה ולא טְהִיָּה צְהִיָּה, שְׁאֵתָה ולא שְׁאֵתָה, כל טוב ולא כל טוב, תְּשַׁבְּחוּת ולא תושבחות, אֵי אִפְשֵׁר ולא אֵי אִפְשֵׁר¹⁵, שֶׁל שַׁבַּת ולא שְׁלֹשֶׁת שַׁבַּת).

במקום אחר הארכתי להוכיח שבתפילה לא נוהג הכלל של החלפת סגול לקמ"ץ בסוף משפט, ולכן כמעט בכל הנוסחים הישנים אמרו: בורא פרי הגֶפֶן, שלא עשני עֶבֶד, לעמוסי בָּטָן וכדומה).

לסיכום: הניקוד הישן והנכון של כל ישראל הוא "גְּלִיּוֹתֵינוּ" (דהיינו שהלמ"ד בחירי"ק¹⁶ ולא בקבו"ץ או בשורוק), ושמרו על ניקוד זה התימנים עד ימינו, ובני אשכנז וספרד עד ראשית תקופת האחרונים, וראוי להם לחזור לנוסח הישן, המיוסד על 'לשון חכמים' שלפיו מנוקד סידור התפילה.

מקובץ מן מלכות, לפי שמלכות הוא שם המקרה והמקרה הוא היולי ולא תפול עליו אמירה. אבל מְלָכִיּוֹת תפול עליו אמירה דקאי על התבות כאמור. וכן מה שאמרו שעבוד מְלָכִיּוֹת אם נאמר מְלָכִיּוֹת לא יפול עליו פועל השעבוד כי השעבוד אינו נמשך ממקרה המלכות אלא מהאומה המתוארת במלכות, ולכן הנכון הוא מְלָכִיּוֹת. וכן בקבוץ גליות אם נאמר גְּלִיּוֹתֵנוּ שהנפרד ממנו גְּלוּת לא יפול עליו פועל הקבוץ להיות דבר היולי כאמור, אלא גְּלִיּוֹתֵנוּ שהמכוון שיקבץ העדה המתוארת במקרה הגלות וזה ברור. ואל תשיבני מפסוק כשביות חרב בראשית ל"א [פסוק כ"ו] דהתם הנפרד הוא [שְׁבִיָּה] [שְׁבִיָּה] שהוא שם התואר, כמ"ש הרד"ק בספר השרשים [שורש שבי], אבל שם המקרה הוא שְׁבִיָּה כמו גם שבי גבור יָקָח [ישעיה מ"ט, כ"ה] או שְׁבִיָּה או שְׁבִיָּת, ובנתיב בשבית [במדבר כ"א, כ"ט], ואין הנפרד מן שביות שבות כמו שהנפרד ממלכיות מלכות. והעני הזה טעה בדברי הרד"ק: "וכן נהגו בקבוץ [גלות] גליות" שפי' (שתבת) [שהוא תבת] גלות בלשון רבים והוסיף הנקודות מדעתו, שלא עשה אותם הרד"ק כמו שיראה הרואה בס' השרשים. הרי זכינו לקיים דברי חכמים על נכון ואין מחיר אפי' לפי המקרא, ואין לומר מְלָכִיּוֹת ולא גְּלִיּוֹת כלל. עכ"ל.

13 נוסח התפילה היא שאלה נפרדת ורק נציין שמצאנו בתפילה (בכל הסידורים שלא 'תוקנו' ע"י מדקדקים) 'אנו' כלשון חכמים ולא 'אנחנו' כבתנ"ך, וכן 'תמידין' כסדרן ומוספים כהלכתן' בנו"ן, ומאידך יש בנוסח התפילה שימוש בוא"ו ההיפוך כלשון המקרא [ואפילו בתפילת 'ותודיענו' שתוקנה ע"י רב ושמואל (ברכות לגב) יש שימוש בוא"ו ההיפוך שבודאי לא נהגה בימיהם בלשון חכמים]. הוכחת הגר"מ מאזוז בסוף קונטרס 'לאוקמי גירסתא' שבסוף סדור איש מצליח, ב"ב תשנ"ז.

14 וראה מה שכתבתי במאמרי 'תפלת שמונה עשרה לפי נוסח פרס ובוכרה', קובץ 'חצי גיבורים: פליטת סופרים', ז (אלול תשע"ד) עמ' רפה.

15 וראה באורך אוריאל פרנק, 'בעניין' אי אפשר או אי אפשר', בית אהרן וישראל שנה כח גליון ג (קסה), עמ' צג-קכ.

16 ראה לעיל הערה 2.